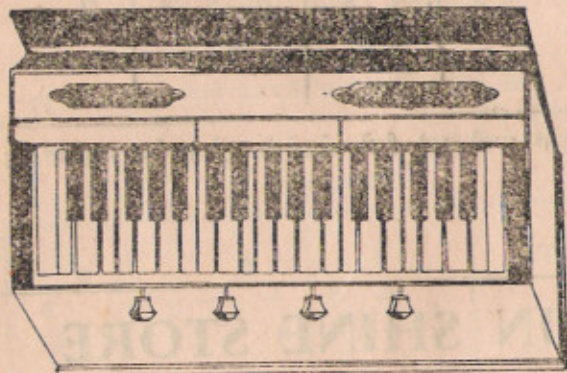

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ

ਸੰਤ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ
(ਟੁਮੇਲੀ ਵਾਲੇ)

ਸੰਗੀਤ ਵਰਗੀ ਕੌਮਲ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇੱਕ ਲਾਲਸਾ ਉਠਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਇਸ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੀ ਕਠਿਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਵੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਸਤਾਦ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਸਮਝਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਤਾਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਦਾ ਸਹੀ ਉਚਾਰਣ ਵੀ ਉਸਤਾਦ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਕਿੱਠਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਲਵੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਅਸਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਬੱਚਾ ਹਾਲੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਵੀ ਕਾਲਾ ਅੱਖਰ ਭੈਂਸ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਅਰਥ ਭਾਵ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਉਚਾਰਣ ਕਿਸੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਚੰਗੇ ਲੇਕਚਰਾਰ ਜਾਂ ਮਾਸਟਰ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਹੀ ਉਚਾਰਣ ਉਹ ਜਾਂ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਰਸਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਵਰਗੀ ਵਿੱਦਿਆ ਜਿਸ

ਉਸਤਾਦ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਜਾਵੇ ਉਸ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸਾਗਿਰਦਾਂ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਰੱਤਾਗਣ ਗਾਇਕ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਗਾਇਕੀ ਕਿਸ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤਾਬ ਅਤੇ ਬਾਦ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਾਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਜ਼ ਕੇਵਲ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਨਵੇਂ ਸਿਖਾਂਦਰੂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੱਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੇਸ਼ਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਤਾਰ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਠੋਸ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਸੁਰ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਾਰ ਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਰ ਕਰਨਾ, ਵਜਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਮਿਲਾ ਕੇ ਗਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕਦਰਤੀ ਸੁਰ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤਾਨਪੁਰੇ ਨਾਲ ਗਾ ਵੀ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਛੇਤੀ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਜ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਖਣਾ ਕੋਈ ਔਖਾ ਨਹੀਂ। ਆਉ, ਹੁਣ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆ ?

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਸੁਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਭਾਰਤ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਸ਼ਬਦ ਗਰੀਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀ (Harmony) ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀ (Harmony) ਸ਼ਬਦ ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸੁਰ-ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਮਧੁਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨਾ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ "ਸੁਰ ਮੰਜੂਸਾ" ਜਾਂ ਸੁਰ ਪੇਟੀ ਆਦਿ ਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਆਵਿਸ਼ਕਾਰ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਪੈਰਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੰਨ 1840 ਈ. ਵਿੱਚ "ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਡੈਂਬੋਨ" ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆਨੋ ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ। ਇਸੇ ਪਿਆਨੋ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ "ਡੈਂਬੋਨ" ਨੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਆਵਿਸ਼ਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ "ਫਰੀ-ਹੀਡ" ਆਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਧਾਤੂ ਦੇ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੀ ਜਿਹੀ ਪੱਤੀ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹਵਾ ਦੇ ਟਕਰਾਉਣ ਨਾਲ ਕੰਪਨ ਪੈਂਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪੱਖੇ ਰਾਹੀਂ 'ਰੀਡਜ਼' ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਪੁਚਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਵਾ ਦੇ ਟਕਰਾਉਣ ਨਾਲ ਰੀਡਜ਼ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਕੰਬਣ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲੱਕੜੀ ਦੀਆਂ ਪੋਟੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਦੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਰੀਡਜ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸਿਉਂ ਬੰਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੀਡਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹਵਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਜਦ ਪਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰੀਡਜ਼ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਉਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੱਖ ਦੀ ਹਵਾ ਰੀਡਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਧਵਨਿ (ਆਵਾਜ਼) ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਵਾ ਦੇ ਬੰਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਰੀਡਜ਼ ਦਾ ਕੰਪਨ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

1. ਸਿੰਗਲ ਰੀਡਜ਼
2. ਡਬਲ ਰੀਡਜ਼

ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਜ਼ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਆਰੰਭਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਾਂ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬੱਚਾ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਵਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਕੀ ਤਾਰ-ਸਾਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੇ ਸੁਰ ਉਤਾਰੇ ਜਾਂ ਚੜ੍ਹਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਸੁਰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਖਾਲੀ ਪੱਖਾ ਬੰਦ ਕੇ ਪਰਦੇ ਉੱਪਰ ਉਂਗਲੀਆਂ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵੀ ਇਸ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸਾਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਜ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੁਰ ਨੂੰ 'ਸਾ' ਮੰਨ ਕੇ ਗਾਇਆ ਵਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸੇ ਨਿਮਨ ਲਿਖਿਤ ਹਨ—

1. ਸਟੋਪਜ਼ — ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਲਾਟੂ ਜਿਹੇ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਟੋਪਜ਼ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਜਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਵਾ ਅੰਦਰ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਹਵਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2. ਰੀਡ ਬੋਰਡ — ਰੀਡ ਬੋਰਡ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਫੰਮ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਾਜ਼ ਦੇ ਸੰਗੀਤਮਈ ਲੈਅ ਪੈਂਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਰੀਡ ਬੋਰਡ ਉੱਪਰ 39 ਰੀਡਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਰੀਡਜ਼ ਪੰਜਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਕਾਰਣ 15 ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ 22 ਰੀਡਜ਼ ਹੇਠਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਰੀਡ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਇਕ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੱਲ 39 ਰੀਡਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਰੀਡਜ਼ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਅਮਰੀਕਾ, ਜਰਮਨੀ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਣਕੇ ਉੱਚੇ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਰੀਡਜ਼ ਬਾਹਰੋਂ ਉੱਚ ਵਾਲੇ ਰੀਡਜ਼ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ।

3. ਪੱਖਾ — ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਦੇਣ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਧੌਂਕਣੀ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਖੇ ਦੋ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਪੱਖਾ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਵਾਲਾ ਪੱਖਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੱਖੇ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਵਾਲਾ ਪੱਖਾ ਕਿਸਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਪੱਖੇ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਹਵਾ ਕਿਸਤੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

4. ਕਿਸਤੀ — ਕਿਸਤੀ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੰਚੂਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਪਰ ਰੀਡ ਬੋਰਡ, ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਪੱਖਾ ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਟੋਪਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

5. ਸਪਰਿੰਗ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ — ਇਹ ਤਾਰਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਪੱਖੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਵਾਜੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਾਰਾਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਛੋਟੇ ਵਾਜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਹੀ ਤਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

6. ਕਮਾਨੀਆਂ — ਇਹ ਕਮਾਨੀਆਂ ਰੀਡਜ਼ ਅਥਵਾ ਪਰਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਦਿਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਮਾਪੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਇਹ ਸਪਰਿੰਗ ਪਰਦੇ ਉੱਪਰ ਉਂਗਲੀ ਰੱਖਦੇ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸੁਰ ਉੱਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਦਿਆਂ ਦੇ ਉਠਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਇਹ ਕਮਾਨੀ ਇੱਕ ਦਮ ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਖਿੱਚ ਦਬਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਰੀਡ ਉੱਪਰ ਅਸੀਂ ਉਂਗਲੀ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਉਹੀ ਰੀਡ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਂਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਸਪਰਿੰਗ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਹੀ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਬੋਲ ਉੱਠਣ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਸੰਭਾਲ

ਕਈ ਕਈ ਕਿਤਾਬ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਾਜ਼, ਉਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਸਿਉਂਕ ਵਗੈਰਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਜੰਗਾਲ ਅਤੇ ਸਲਫੂਰ ਆਦਿ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਭਾਰੀ ਰਕਮਾਂ ਲਗਾ ਕੇ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸਾਜ਼ ਖਰੀਦ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਾਲ ਜਾਂ ਸਲਫੂਰ ਕਾਰ-ਆਮਦ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਪੱਖੇ ਨੂੰ ਸਾਬਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਲਫੂਰ ਨਾਲ ਪਾਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਫੇਰ ਪੱਖਾ ਲੱਕੜ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਵੱਲ

3. ਵਾਸੀ ਦੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਥਾਂ ਵੀ ਥੋੜੀ ਚੰਗੀ ਚੁਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਥਾਂ ਅਜਿਹੀ ਚੁਣੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਿੱਟੀ ਅਤੇ ਮੱਛਾਂ ਦਾ ਥੋੜੀ ਖਤਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

2. ਫੈਸਲੀ ਗਲ ਸਿਹਤ ਲਈ ਜਿਸ ਪੁਸ਼ਟਕ ਸਾਂ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚੁਣੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ।

1. ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਛਾਂ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਲਈ ਜਿਸ ਪੁਸ਼ਟਕ ਸਾਂ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚੁਣੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਸੁਝਾਵਾਂ

ਮੱਛਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਮੱਛਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਚੁਣਨੇ ਵਾਲੇ ਮੱਛਾਂ ਦੀ ਚੋਣ

ਮੱਛਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਚੁਣਨੇ ਵਾਲੇ ਮੱਛਾਂ ਦੀ ਚੋਣ, ਮੁੱਢਲੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਚੋਣ

4. ਵਾਸੀ ਨੂੰ ਚੁਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਣਕਾਰੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਮਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਦੂਜੇ ਵਜਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਧੀ ਹਿਲਾਉਣ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਾਜੇ ਉੱਪਰ ਉਂਗਲੀਆਂ ਕਦੀ ਵੀ ਜਿੱਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿੰਗੀਆਂ ਕਰਕੇ ਰੱਖਿਆਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਉਂਗਲੀ ਇੱਕੋ ਸਾਇਰਿੰਗ ਹੀ ਪਰਦੇ ਜਾਂ ਸੁਰ ਉੱਪਰ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸੁਰ ਉੱਪਰ ਉਂਗਲੀ ਰੱਖੀ ਲੱਗੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਸੁਰ ਤੋਂ ਉਂਗਲੀ ਚੁੱਕ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਂਗਲਾਂ ਸੁਰਾਂ ਉੱਪਰ ਪੌਲੀਆਂ ਪੌਲੀਆਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਕਾਰਨ ਖਟ-ਖਟ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜਦਾ ਹੈ। ਵਾਜਾ ਵਜਾਉਣ ਵੇਲੇ ਜਿੱਧੀ ਹੋ ਬੈਠਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਰਦੇ ਨੂੰ 'ਸਾ' ਮੰਨ ਕੇ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਸਾ' ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਪਾਸੇ ਆ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੁਤਾਬਕ 'ਸਾ' ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੂੰ ਕਿ ਸੱਚ ਸਪਤਕ ਦਾ 'ਸਾ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਮੁਤਾਬਕ ਲੜਕਿਆਂ ਜਾਂ ਮਰਦਾਂ ਉੱਪਰ ਵਾਲਾ 'ਸੁਰ' ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਕਾਲਾ ਸੁਰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਸਾ' ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵਾਲੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰਲੇ ਸੁਰ ਦਾ ਚੌਥਾ ਜਾਂ ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਲਾ 'ਸਾ' ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲੈਣਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੱਟੀ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਦੀ ਪਤਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਸੁਰ ਨੂੰ 'ਸਾ' ਮੰਨ ਲਿਆ ਉਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ 'ਸਾ' ਸੁਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਰ ਮੰਨ ਕੇ ਦੂਜੇ ਸੁਰ ਤੇ ਕੌਮਲ 'ਰੁ', ਤੀਜੇ ਸੁਰ ਤੇ ਸੁੱਧ 'ਰੇ' ਚੌਥੇ ਤੇ ਕੌਮਲ 'ਗ' ਪੰਜਵੇਂ ਤੇ ਸੁੱਧ 'ਗ' ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਸੁੱਧ 'ਮ' ਸੱਤਵੇਂ ਤੇ ਤੀਵਰ 'ਮੇ' ਅੱਠਵੇਂ ਤੇ 'ਪ' ਨੌਵੇਂ ਤੇ ਕੌਮਲ 'ਪੁ' ਦਸਵੇਂ ਤੇ ਸੁੱਧ 'ਧ' ਗਿਆਰਵੇਂ ਤੇ ਕੌਮਲ 'ਨੀ' ਬਾਰਹਵੇਂ ਤੇ ਸੁੱਧ 'ਨੀ' ਅਤੇ ਤੇਹਰਾਂ ਸੁਰ ਤੇ ਫੇਰ 'ਸਾ' ਆਵੇਗਾ ਜੋ ਕਿ ਤਾਰ ਸਪਤਕ ਦਾ 'ਸਾ' ਸੁਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਰਾਗ ਖ਼ੀ

ਡਾ० ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਖ਼ੀ ਰਾਗ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਖ਼ੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਖ਼ੀ ਰਾਗ-ਵਫ਼ ਵਾਜੀ ਦੇ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਦਾ ਸਥਾਨ ਪਾਂਚਵਾਂ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਖ਼ੀ ਰਾਗ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਖ਼ੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਖ਼ੀ ਰਾਗ-ਵਫ਼ ਵਾਜੀ ਦੇ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਦਾ ਸਥਾਨ ਪਾਂਚਵਾਂ ਹੈ।

ਖ਼ੀ ਰਾਗ-ਵਫ਼ ਵਾਜੀ ਦੇ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਦਾ ਸਥਾਨ ਪਾਂਚਵਾਂ ਹੈ।

ਖ਼ੀ ਰਾਗ-ਵਫ਼ ਵਾਜੀ ਦੇ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਦਾ ਸਥਾਨ ਪਾਂਚਵਾਂ ਹੈ।

ਖ਼ੀ ਰਾਗ-ਵਫ਼ ਵਾਜੀ ਦੇ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਦਾ ਸਥਾਨ ਪਾਂਚਵਾਂ ਹੈ।

ਖ਼ੀ ਰਾਗ-ਵਫ਼ ਵਾਜੀ ਦੇ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਦਾ ਸਥਾਨ ਪਾਂਚਵਾਂ ਹੈ।

ਖ਼ੀ ਰਾਗ-ਵਫ਼ ਵਾਜੀ ਦੇ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਦਾ ਸਥਾਨ ਪਾਂਚਵਾਂ ਹੈ।

रसु सुइना रसु रूपा कामणि रसु परमल की वासु
 रसु घोडे रसु सेजा मंदर रसु मीठा रस मासु
 एते रस सरीर के कौ घटि नाम निवासु

चंदनु मोलु अणाइया कुंगू नांग सिदूरू
 चोआ चंदनु बहुषणा पाता नालि कपूर
 जे धनु कंति न भावई त सम अडम्बरि कूड़

जे लख स्त्रियां भोग करहि तवखंड राज कमाहि
 बिन सतगुर सुख न पावही फिरि फिरि जोनी पाहि ।

इसी प्रकार अनेक स्थानों पर महल, किले, घोड़े, हाथी, लश्कर, राज्य, जागीर, छत्रधारी साम्राज्यता और सोना, रूप, धन-दौलत आदि का खंडन करते हुए प्रमुख मार्ग का जीवन जीने की प्रेरणा दी गई है। इस राग की वाणी में प्रमुख रूप से माया की अग्नि से बचकर शब्द के निर्मल ज्ञान में विचरने का आदेश दिया गया है।

इसी प्रकार इस वाणी में त्याग का भाव छाया रहता है। त्याग के इन भावों को प्रदर्शित करने के लिए श्री राग अत्यन्त उपयुक्त राग है। इसकी सुरबद्धता का अध्ययन किया जाये तो यह तथ्य और भी स्पष्ट हो जाता है। इस राग में ऋषभ और वैवत कोमल रूप में प्रयुक्त किये जाते हैं। संगीत शास्त्रों में बताया जाता है कि जिन रागों में ये सुर प्रयुक्त हों वे शांत और करुण भावों को प्रकट करने के लिए बहुत ही उपयुक्त राग होते हैं। अनेक विद्वानों के मतानुसार श्री राग को ज्येष्ठ-आपाढ़ और माघ-फागुन के मासों में तपस्वी जन वनों में गाते हैं।

इस राग की वाणी में कहीं कहीं शृंगारिक भावों की झलक भी दिखाई देती है, परन्तु इसमें भी वियोग प्रधान है, जैसे :-

निस अधियारी, सूतीये क्यो पिर बिनु रैणि विहाइ
 अंक जलउ तन जालीअउ मनु तनु जलि बलि जाइ
 जा धन कंत न राविया ता बिरथा जोवन जाइ

यह भाव भी श्री राग में प्रदर्शित किए जा सकते हैं, क्योंकि इस राग में मात्र मध्यम शृंगारिक भावों का सूचक है। सम्पूर्ण रूप में क्योंकि कोमल ऋषभ और कोमल वैवत का प्रभाव अधिक है इसलिए इसकी प्रकृति शांत और करुण बनी रहती है।

सामान्य कीर्तनकार इस राग का गायन कम करते हैं। आकाशवाणी जालन्धर से रविवार रात को 10 बजे शास्त्री कीर्तन के कार्यक्रम में एक दो शब्द सुनने को मिल जाते हैं।

Gurbani Kirtan

Ample information has been provided by Bhai Gurdas Ji on the traditions of worship at the Gurdwaras, established by Guru Nanak Sahib, and the style in which Gur-Bani Kirtan was initiated by him as advised by the Bhai ji :

"Badh Sangat mil gaanvde,
 Bat Gur (Nanak) Sabad anaahad waayaa."

Serial No. 87, Page - 38

"Holy Assembly was initiated by,
 Guru Nanak in performing Kirtan."

After Bhai Mardana ji, the tradition was continued by his son, named, Shehzada, by Guru Nanak Sahib, whose performances, Bhai Gurdas ji might have heard. Mardana Gharana of Rababies had by then been well established. Asa-di-Var was generally performed at "Amrit Vela" (dewy morning) by the Rababies or other selected devotees who had been trained by the Rababies. The Rababies were a liberal Muslim denomination and had full faith in the teachings of the Gurus. Singing Shabads was generally performed by the holy congregation in unison, in Plain- Song style.

The Fifth Guru, Arjan Sahib, formally, established the class of ragas. He himself used to play the Sarinda. It was either his own invention, or a modification of a similar instrument of Persia. It is similar to a Violin, except that its back is rounded, while the violin has flat back. Recent research has proved that Amir Khusro did not invent the Tabla. According to Dr. R. Stewart of U.S.A. who travelled over India, to write a thesis on the Drums of India, during 1949-50, the two-sided Drum was first split in two pieces in the Darbar of Guru Arjan Sahib. Hence the Guru Sahib named the ensemble as evolved, a "Jodi," literally, a pair. Later, the secular Muslim players began to call it "Tabla," which is an Arabic word, meaning a Drum. It is noteworthy that the traditional Sikh Ragies from hearing it called "Tabla."

The Shabads or hymns composed by Guru Nanak Sahib and four succeeding Gurus, cover a period of one century (1500-1600) These

are incorporated in the holy Book of the Sikhs known as Guru Granth Sahib. In all, thirty-one Ragas have been used. Besides, there are some Shabads in folk tunes based on the same Ragas. We find ample guidance given by the Gurus in their Shabads, to ensure that singing of the holy text should be conducive to creating an atmosphere of spiritual serenity. The following few quotations from Guru Granth Sahib, would suffice :

“Sabhnaa Raagaan vich so bhalaa bhaai,
jit vasyaa man aaey.”

“Of all the ragas, brother, that one is the best.
through which the mind gets attuned to God.”

Guru Ram Das Sahib (Page 1423)

But the holy Word and not the music, as such, should predominate :

“As the deer is enraptured by the strains of music,
so is the devotee enchanted by the sound of the Name.”

Guru Arjan Sahib (Page 914)

As to the style of performance of Shabad Kirtan :

“Japiay sahaj dhuni haan.”

“O yes, repeat His praises in reposeful tunes.”

Guru Arjan Sahib, (Page 409)

The class of traditional Ragies, (initiated by Guru Arjan Sahib) who sing Shabads according to the Ragas of Guru Granth Sahib, meticulously adhere to these instructions which has given wide currency to the saying in the Punjab :

“Tikwaan te badi khich waalaa Shabad Kirtan hai.”

“The singing of Shabads is reposeful,
and exercises great mental pull, (towards God).”

We find repeated advice in Guru Granth Sahib to the effect that the Shabads should be sung with “natural ease,” and “natural grace,” thus implying that decorative devices should be sparingly used. Khushwant Singh in his work, “A History of the Sikhs” Clarendon Press, Oxford states :

“The instructions to the singers were to avoid the exposition of the intricacies of Ragas, but to sing the Shabads in such a way, that

the meaning of the Words was easily and gently conveyed to the listeners.”

As Arthur Macaliffe has stated in his monumental work, “The Religion,” that Guru Amar Dass Sahib selected Ram Das Sahib next in the line of the Gurus, primarily because of his excellence in singing. His style of singing is defined by Guru Arjan Sahib in the following verse taken from his string of letters in Raga Anand Sahib in Guru Granth Sahib, Page 96 :

“Teraa mukh suhaawaa jio, Sahaj dhun bani.”

Your appearance is immaculate, and
your singing Shabads in tranquil tones.”

A religion is liable to lose its bearings if its traditions are not properly maintained. We have to be wary of modern trends, also of misinterpretations of the earliest times. For example, medicine and music were used as miracles. Guru Nanak Sahib went further and said :

“All the Ragas are alike to us.”

As stated in Gyan Ratnawali, by Bhai Mani Singh ji. It is the treatment imparted by a musician to his singing, that can go well with the Ragas, which counts. If he sings a Shabad at a fast speed, it quickens the heart-beats, causing excitement. It follows as a corollary, that if he sings at a slow speed it imparts a feeling of repose. Hence any Raga can be manipulated to produce any sound effect. It is, therefore, of vital importance that the Shiromani Gurudwara Prabandhak Committee (S.G.P.C. for short) insist upon the Ragies employed by them to adhere to the tranquil tones, in their performances. “Whoever pays the piper calls the tune”

Another problem created by modernism is in the use of supporting instruments. As we cannot get rid of the Harmonium, the next best thing we can do is to use only one Harmonium, one Sarinda, adding a string and cover the top completely, and using only one Jodi. When all wind blown instruments compete with the voice, the Harmonium should be softly (gently) played and the Violin type Sarinda should be played a little more loudly. Flute type instruments, though excellent when played in solo or as a part of an orchestra, do not merge with the voice. The Media should be advised to use only Sikh traditional instruments. They should employ only such other singers who

have received sufficient training from traditional Ragies, and are approved by the S. G. P. C. No singer of Gur-Bani should be permitted to do his own experiments with the distinct Style set by the Gurus, which has been passed on to us, by generations of Ragies.

(To be Concluded)

Objects of the Amrit Kirtan Trust :

1. To provide financial aid to one or more educational, social, welfare institutions, health centres, homes for the poor and the destitute in any part of the Indian Republic or abroad.
2. To help the poor and deserving, regardless of their religion, caste and creed.
3. To award stipends, scholarships or any other form of financial assistance to the needy & deserving, preference being given to the destitute children and orphans.
4. To help young men & women in imbibing their rich religious and cultural heritage by prompting and organising Shabad Gayan competitions, essay-writing competitions, Debates, Elocution competitions, etc.
5. To start and maintain institutions of general welfare or educational in nature and to eradicate social evils through publicity, Lectures, display of relevant films and publication of pamphlets.
6. To publish books, magazines and other literature, for children in particular and the public in general, to inculcate in them the finest values of good citizenship and to build up their highmoral character.
7. To establish libraries for the benefit of the public.
8. That the benefits accruing from the objects of the Trust shall not be restricted or confined to members of any particular community, caste, creed, religion or faith.
9. To utilise the Trust for advancement of any other object of general public utility.
10. That surplus generated by any activity of the Trust shall be used wholly for one of the objects of the trust as specified above, whether in the year of generation or be accumulated, to be used for charitable purposes in any subsequent year.

ਸ਼ੁੱਧ ਪੰਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ

ਜਮਨਾ ਨਗਰ ਵਾਲੇ

ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਪੰਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦੀ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਸਿਤੀ 17 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਉਹ ਅਸਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਥਾਂ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹੀ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿੱਠਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਾਹੀਬ ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਸੁਰੀਲੀ ਹੈ ਹੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਤਾਨ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਲਮਸਤ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਰਾਗੀਆਂ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਉਸਤਾਦ ਨਵਾਬ ਦੀ 5 ਸੁੱਧਾ, ਪੰਡਤ ਨਬੂ ਰਾਮ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਾਲੇ, ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਾਲੇ, ਮਸਕੀਨ ਅਲੀ ਆਦਿ ਪਾਸੋਂ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਵੀ ਸਿਲਿਆ।

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਸੰਤ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਲਾਹੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਈ ਚਾਦ ਭਾਈ ਸੰਦੂਖਾਂ, ਭਾਈ ਲਾਲ, ਭਾਈ ਤਾਬਾ, ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਬਖਸ਼, ਭਾਈ ਸੰਤੂ ਖਾਂ ਆਦਿ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਨ ਆਪਣੇ-2 ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ

ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਯਥਾਯੋਗ ਰਾਗਦਾਰੀ ਨਾਲ ਦੁਕਵੇਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਸੰਤ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਤੋਂ ਵਾਲੀ ਗਲੀ, ਸੰਤ ਨਿਹਚਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਚਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਆਪ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਸਰੋਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਾਇਲਨ ਦਿਲਤੁਤਾ, ਬੈਂਜੋ, ਤਾਨਪੁਰਾ ਆਦਿ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗੁ: ਸੀਸ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ, ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁ: ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਹਿਤ ਆਪ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਕੀਨੀਆ, ਮਲੇਸ਼ੀਆ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜ ਸਾਲ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਹੇ। ਦੂਜੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜਾਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬਰਮਾ ਵਿਖੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਕੀਰਤਨ ਉਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਪ ਇੱਕ ਕੁਸ਼ਲ ਕਾਰੀਗਰ ਸਨ। ਆਪ ਸੰਤ ਬਾਖੜਕ ਸਿੰਘ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਘੰਟਾ ਘਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਜ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਆਦਿ ਚਿਤਰੀਆਂ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਗ੍ਰੰਥਜ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪ ਕਾਰੀਗਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਜਗ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਡੇਰਾ ਸੰਤ ਪੂਰੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਜਾਵਟੀ ਫੰਮ ਕੀਤਾ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਲਾ ਕਿਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਉੱਤਮ ਕਲਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਹਨ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਚੰਗੇ ਉਸਰੋਈਏ ਹਨ ਉੱਥੇ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੰਗੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹਨ। ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾ ਤਬਲੇ ਦੀ ਐਮ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਡੇਰਾ ਬਸੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰਵਿੰਦਰ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਗਾਇਨ ਦੀ ਅੰਮ. ਏ. ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲੀ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਭਰਪੂਰ ਉਮੀਦਾਂ ਹਨ।

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਸੰਗੀਤ ਪੱਤਰ

1. ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ 'ਟਰਸਟ ਵੱਲੋਂ' ਸੰਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਹ ਉੱਦਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ।

ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਭਲੇ ਭਲੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨ ਆਸ ਹੈ ਕਿ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਦੁਆਰਾ ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਥੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਵਿਕਾਸਗਾਮੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰੋਗੇ ਉੱਥੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਓਗੇ।

ਡਾ. ਇੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਮੋਹਾਲੀ।

2. ਤੁਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਬਰਖਾ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਸਾਲਾ! ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਫਹਿਬਰ ਸਦਕਾ ਸਰਸਾਰ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਸੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਗ ਹਨ, ਸੰਗੀਤ ਯੋਗ। ਜੋ ਵੀ ਸਹਿਯੋਗ ਹ ਸਕਿਆ ਦਾਸ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੈ। **ਪ੍ਰੋ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ** ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਨਗਰ (ਰਾਜਿਸਥਾਨ)

3. ਸੱਚ ਜਾਣਨਾ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਖ਼ਬਰ 'ਤੇ। **ਭਾਈ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਟਾਗੀ** (ਜਗਾਧਰੀ ਵਾਲੇ)

4. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਅਤੇ ਘਰ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਉਦਮ ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। **ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਖੁਰਾਣਾ** ਸਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸੇਵਾ ਸੰਸਾਇਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

MATTA ELECTRONICS

Deals in :
Pre-Recorded Audio Cassettes AMV, HMV, MVI, Periton Amrit Ras, T. Series
Specialist : Shabad Gurbani & Punjabi Folk Songs
Shop No: 3, 1st Floor, S.C.O. 1010-11, Sec. 22-B, Chandigarh.

DHIMAN RADIOS

Manufacturers of : ESKOM SPEAKERS
Specialist in Repairs of :
VCR, Sterio, Tape-Recorders, Speakers, Microphones, Amplifiers, Units Multimeters & MAGNET CHARGING
S.C.F. No. 43/4, Sector 18-D, CHANDIGARH

are
Sal
Sh
gri
of
spi
Sa

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸਬਾਈ ਫੀਚਰ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਮੰਗੀ ਸੂਚਨਾਂ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ

1. ਨਾਂ 2. ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ 3. ਜਨਮ ਮਿਤੀ 4. ਜਨਮ ਸਥਾਨ 5. ਪਿਤਾ ਦਾ ਕੰਮ-ਕਾਰ 6. ਕੀਰਤਨੀਏ ਦੀ ਵਿੱਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ 7. ਸਕੂਲ/ਕਾਲਜ ਦਾ ਨਾਂ
8. **ਕੀਰਤਨ ਸੰਬੰਧੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ :**
 (ੳ) ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗਾ ? (ਅ) ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿੱਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ? (ੲ) ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ? (ੳ) ਕਿੰਨੇ ਦੌਰ ਤੱਕ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ? (ੴ) ਸਿੱਖਿਆ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ?
9. ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਕਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ?
10. ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਰਾਗੀ ਵਜੋਂ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ?
11. ਕੀਰਤਨੀਏ ਵਜੋਂ ਕਿੱਥੇ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ ?
12. ਕਿੰਨੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਜਥਾ ਹੈ। ਜਥੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਚਿਕਰ। ਜਥੇ ਦੀ ਫੋਟੋ ਵੀ ਭੇਜੀ ਜਾਵੇ।
13. ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨਮਾਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ।
14. ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹਨ ?
15. ਕਿਹੜੇ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ?
16. ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ?
17. ਕੀ ਰੇਡੀਓ ਜਾਂ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਤੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਦਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ? ਇਥੇ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ?
18. ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ?
19. ਕੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਗਏ ਹੋ ? ਜੇ ਗਏ ਹੋ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੱਸੋ। ਉੱਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ?
20. ਤੁਹਾਡੇ ਗ੍ਰਾਮੋ-ਫੋਨ-ਰਿਕਾਰਡ/ਕੈਸਟ ਟੇਪਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਨਾਂ।
21. ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕ ਸ਼ੌ? ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ।
22. ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕੀਰਤਨ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਵੇਰਵਾ।
23. ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੋਈ ਵਰਨਣਯੋਗ ਘਟਨਾ ?
24. ਕੀਰਤਨ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀ ਹਨ।
25. ਅਜਿਹੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ?
26. ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੇਰਵਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ?
27. ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਏ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੇ ਐਡਰੈਸ ?

ਦਸਤਖਤ

ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਲਈ ਪਤਾ.....

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮੁੰਧੋਰੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਵਿਖੇ ਸ. ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸੰਨ 1929 ਈ. ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨੇਤਰਹੀਣ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਾਇਕ ਸਨ, ਪਾਸ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖ ਲਿਆ। ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਫਿਰ ਆਪ ਖੱਟ ਪੁਸ਼ਟ ਹਿਲਾ ਰੱਪੜ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਇੱਕ ਗਿਰੀਆਲਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗੰਧਰਬ ਸਿੰਘ (ਪਿੰਠੀ) ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਗੁਟਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਧੁੰਧੂ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸੰਨ 1947 ਈ. ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਇਸੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਗਏ। ਇਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਆਪ ਅਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ।

1951 ਤੋਂ 1960 ਤੱਕ ਆਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰੱਪੜ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਜਮੰਟ ਸਾਹਿਬ ਅੰਘਾਲਾ ਛਾਉਣੀ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, (ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ), ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, (ਪਟਿਆਲਾ) ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਨ 1960 ਤੋਂ ਆਪ ਸੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। 5 ਜੂਨ, 1984 ਵਿੱਚ ਆਪ ਇਨੇ ਹੀ ਸਥਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਮਿਲ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸਿੱਖ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੂਝ ਸੀ। ਆਪ ਬੜਾ ਟਿੱਕ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਧੁਨੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਸੁਗੰਧੀ ਸੁਆਹੀ ਲਗਦੀ ਸੀ।

ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਭਾਰਤ ਨੇਤਰਹੀਣ ਸਮਾਜ ਸੇਵਕ ਨਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਸੁਸਾਇਟੀ' ਹਰ ਸਾਲ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਦਾ ਪ੍ਰਾਦਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।